

sationer. For det andet når Gundelach alt for sjældent ud over bevægelsernes selvforståelse (gælder også for hans beskrivelse af 1800-tallets bevægelser), og han får derfor sagt meget lidt om deres faktiske politiske optræden.

Græsrodsbevægelsernes flade beslutningsstruktur behøver man heller ikke at forklare med henvisning til deltagernes værdier. Tidspunktet for bevægelsernes opståen, deres (ringe) størrelse, mobiliseringsmønster, men frem for alt en analyse af deres interesse- og aktivitetsområde samt modstandere ikke at forglemme kunne evt. begrunde det rationelle i valget af organisationsform. Jeg har således mere tiltro til den hypotese, der siger at det er (netværks)aktiviteten og aktionerne, der skaber værdierne og ikke omvendt.

Baggrunden for min kritik af Gundelach går i sin korthed ud på, at hans definition på og analyse af sociale bevægelser totalt savner en teori om modparten, hvad enten det drejer sig om godsejere, byernes borgerskab, mestrene, arbejdsgiverne, fascistiske ungdomsorganisationer, ordensmagten, de politiske partier, konkurrerende organisationer, repræsentanter for statsmagten m.v.

Jeg vil påstå, at sociale bevægelser ikke opstår og formes som følge af ændringer i de socioøkonomiske omgivelser eller nye værdiorienteringer, som hævdede af Gundelach, men opstår og formes i en proces af vedvarende interaktion med organiserede med- og modspillere. Det er ved at følge bevægelsernes/organisationernes strategiske handlen, deres mobiliseringsbestræbelser og indgåelse af koalitioner, at man undgår en for udpræget determinisme for slet ikke at tale om deciderede teleologiske fejlslutninger.

Skønt Peter Gundelach hårdnakket benægter, at hans fremstilling og periodisering er styret af evolutionær teori (s. 216), er det vanskeligt for mig at læse bogen på anden måde, end at det er de folkelige sociale bevægelser, der har stået for de væsentlige sociale og politiske forandringer i samfundet og trin for trin har løftet det op på et højere demokratisk og menneskeligt stade. Herved

placerer han sig inden for en humanistisk-normativ tradition, der både er europæisk og meget dansk, og også meget provinsiel grænsende til det narcisistiske.

Denne anmeldelse skal dog ikke slutte med disse noget syrlige bemærkninger, for det helt overvejende indtryk er, at Gundelach har skrevet en virkelig spændende og god bog. Dårlige bøger lægger man hurtigt fra sig, det gør man bestemt ikke med denne. At skrive en bog om sociale bevægelser de sidste 150 år er og forbliver »risky business« og må nødvendigvis vække til modsigelse, debat, diskussion og beundring.

Arne Gammelgaard: Krigsfanger¹

Titlen er ikke nogen særlig god varebetegnelse, da bogen i høj grad også handler om krigsfanger uden for Danmark og også om begivenheder efter krigen. Ja, forsidebilledet er fra december 1919, så der er altså fra starten lagt op til, at dette her er en noget rodet affære.

Det viser sig også at holde stik, men det er langt fra hele sandheden om den, selv om man godt nok synes, at den pågældende medarbejder på Odense Universitetsforlag burde være faldet over de mest iøjnespringende fadæser. For når Bent Blüdnikow har valgt at kalde sin bog et »billeddrama«, er det vel rimeligt at forvente, at han selv lægger en vis vægt på illustrationerne og deres informationsværdi; og det gør man så også som læser, og mens det er umuligt at kontrollere det øvrige dokumentationsmateriale, kan man jo da i hvert fald kigge grundigt på billederne og kontrollere, om de i det mindste er i rimelig harmoni med den tekst, der ledsager dem.

Men nu først emnet:

Når det går hårdt til ude i verden med krig og anden galskab, bliver Danmark berørt af det på en eller anden måde, uanset at vi måske prøver at »hygge os i smug«. Under første verdenskrig holdt Danmark sig neutral militært og politisk, men slap ikke for at tage

1. Bent Blüdnikow: Krigsfanger – et billeddrama om krigsfanger i Danmark under 1. verdenskrig. Odense Universitetsforlag. 1988. 143. ill. kr. 178,-.

stilling til krigens følger. B. B. beskriver i sin bog den indsats, landet kom til at yde i spørgsmålet om krigsfangerne.

De 7-8 millioner fanger, de krigsførende lande tilsammen havde i deres lejre, spillede også en økonomisk rolle som gratis arbejdskraft. Ca. 2 millioner russere som fanger i Østrig-Ungarn og næsten lige så mange i Tyskland var en del af disse staters arbejdskraftpotentiale og dermed deres mulighed for at føre krigen videre. I Rusland måtte halvdanden million tyskere og østrig-ungarere arbejde hårdt f.eks. i kulminerne. De fleste fristede en kummerlig tilværelse i lejre, der gerne lå i kæmpelandets mest afsides liggende regioner.

Blev fangerne syge, var de kun til besvær for »værtlandet«, og så bukkede de under i stort tal. Fædrelandet – især Zarens Rusland – var ikke altid lige venligt stemt over for de ulykkelige mænd i krigsfangelejrene. De var jo soldater, som havde ladet sig tage til fange! Deres situation kunne synes helt håbløs, men Det internationale Røde Kors havde ikke glemt dem, og det engagerede sig kraftigt i den vældige opgave.

For Danmarks og Ruslands vedkommende blev det af betydning, at den russiske enkekejsersinde, Chr. den Niendes datter, var protektrice for Russisk Røde Kors, og at hun kunne og ville bruge sin autoritet til at give Dansk Røde Kors mulighed for at arbejde til gavn for fangerne i de russiske lejre og for de russiske soldater i centralmagternes lejre. Inden hendes indflydelse hørte op i 1917, var Dansk Røde Kors og Danmark som stat blevet stærkt involveret i hjælpearbejdet i Rusland, som gav sine fanger så elendige kår, at den danske gesandt i Petrograd mente det klogest af diplomatiske grunde at tilbageholde den rapport, som en repræsentant for Dansk Røde Kors havde udarbejdet.

Det er især de dansk-russiske relationer, B. B. beskæftiger sig med, og måske burde han have holdt sig til dem alene, men sådan som han fremstiller det, kommer det samlede danske hjælpearbejde til at falde i fire faser.

Først var der »søsterrejserne«. Sammen med en repræsentant for Dansk Røde Kors rejste en sygeplejerske fra et krigsførende land

til modpartens lejre. Disse rejser blev af betydning for fangerens forhold. Der blev bl.a. fordelt medicin og serum til syge fanger, og ikke mindst takket være Thorvald Madsens indsats fik Dansk Røde Kors mulighed for at engagere sig i et stortstilet hjælpearbejde. Et arbejde som hidtil har været meget lidt kendt, og som ellers nok tåler sammenligning med f.eks. den så velkendte aktion til fordel for de ca. 20.000 wienerbørn.

Røde Kors stod over for store opgaver i alle Europas lande, og for Danmarks vedkommende blev det efterhånden sådan, at staten betalte det fornødne, men så til gengæld lagde klart politiske retningslinier til grund for sam-arbejdet.

Sidst på året 1916 gik man i gang med at realisere en plan om at føre 1200 syge fanger fra hver af de to krigsførende blokke til Danmark for at internere dem og pleje dem i to forskellige lejre. En for russere i Horserød og en for tyskere og østrig-ungarere i Hald ved Viborg. Dette forehavende gik glat igennem, hvad angår myndighederne hos centralmagterne, mens det stødte på store vanskeligheder hos russerne. De komplicerede forhold i det vaklende zarrige blev selvfølgelig endnu vanskeligere at virke under, da revolutionens kaos satte ind i 1917. Denne anden fase af hjælpearbejdet optager langt den største del af Blüdnikows bog; det er her, han har sit engagement.

Efter store vanskeligheder lykkedes det trods alt løbende at skaffe et par tusind russiske officerer og menige til Horserød og det samme antal tyskere til Hald. Alle var syge, men med udsigt til at komme sig ved god pleje.

Tredie fase af det danske hjælpearbejde blev pånødet staten og de respektive myndigheder af russiske soldater, som flygtede fra lejre i Nordtyskland, hvilket jo på dette tidspunkt også ville sige hele Sønderjylland. Det er mistrøstigt at tænke på, at sådanne mennesker ellers i mange tilfælde blev forhindret i at overskride grænsen til Danmark ved skud fra grænsepolitiet. Ja, i nogle tilfælde satte man marinefartøjer ind i jagten på dem, der ad søvejen prøvede at nå frem til det, de troede var det frelsende Danmark.

Fjerde og sidste fase kom til at bestå i arbejdet med efter våbenstilstanden i 1918 at få krigsfanger ud af lejrene i Tyskland og få dem hjem til deres eget land via Danmark og et kortere ophold i en dansk lejr. I denne fase drejede det sig hovedsageligt om englændere og franskmænd; og det kan nok undre, at de sejrende stormagter først fik deres sidste krigsfanger hjem så sent som i 1920.

Det er vigtigt og spændende stof, Blüdnikow lægger frem i sin bog. Det er beretningen om, hvordan behjertede mennesker i eller uden for de officielle cirkler prøver at lindre medmenneskers lidelser. Men det er også beretningen om gustent politisk overlæg, om misundelse og smålighed, om kynisme og om uskøn svensk-dansk konkurrence. Det pikante forhold, at Danmarks gesandt i Petrograd, Harald Scavenius, var fætter til udenrigsministeren, og at de to herrer ikke brød sig overvældende om hinanden, kom til at spille en rolle på den måde, at gesandten undertiden optrådte mere selvstændigt – og mere menneskevenligt – end udenrigsministeren brød sig om. Gesandten syntes, det var for sølle med kun 1200 krigsfanger til Danmark. Han ville have haft 10.000, men heller ikke i denne sag bar Erik Scavenius som udenrigsminister under første verdenskrig sin »småkre klinge« forgåves. Et gustent overlæg fra hans side skulle nok holde Dansk Røde Kors og enkeltpersoners entusiasme i skak. – Blüdnikow konkluderer da også dristigt, at den danske indsats skal ses som en del af en politisk livsforsikring, Danmark forsøgte at tegne med sit humanitære hjælpearbejde.

For en forsker og skribent er det en ren lækkerbissen at sætte tænderne i et stof, som ikke før har været behandlet, men det kan også mane til forsigtighed, og Bent Blüdnikow siger da også i sin indledning, at hans undersøgelse nærmest må »betragtes som et forstudium til emnet Dansk krigsfangehjælp under 1. verdenskrig«. – Hvis der kun er tale om et forstudium, må en vurdering af bogen som sådan selvfølgelig tage sit udgangspunkt i dette faktum. Bogen bygger på en lang række værdifulde kilder. Om disse kilder er benyttet og udnyttet optimalt, er en anden sag. Et »forstudium« skal naturligt nok ikke

behandle sit emne udtømmende; men der skal vel være en indre sammenhæng i det, og korrekthedskravet til de opregnede data er vel lige ubønhørligt?

Og når forfatteren har valgt at kalde sit værk »et billedrama«, er det at forvente, at illustrationerne virkelig får lov til at virke gennem deres egen værdi og ikke blot er et appendix til teksten.

Mange af billederne har en fin informationsværdi, men de bliver behandlet stedmoderligt. I bedste fald bliver de et supplement til teksten, som til gengæld er et sandt bombardement med oplysninger. Man skal sandelig være aktiv som læser, hvis man vil holde styr på alt det, der bringes frem.

Billederne falder i to grupper: portrætter og situationsbilleder. De 6–7 portrætter af danske aktører er der ikke meget drama ved. Det mest dramatiske er det portræt, som mangler, nemlig et billede af Thorvald Madsen. Forfatteren har gjort flittig brug af hans arkiv og af de billeder, dette rummer. Med al respekt iøvrigt for de mange ordensprydede, uniformsklædte herrer, der breder sig på bogens sider, virker Thorvald Madsens fravær påfaldende. Denne fremragende læge og humanist, hvis store indsats da heller ikke forbigås i bogen, burde have haft første prioritet i persongalleriet. Er det sjusk og hastværk? Sjusk er det i hvert fald, når forfatteren af og til ikke har ulejliget sig med at finde ud af, hvad et billede egentlig forestiller. Et baderum betegnes som omklædningsrum. Et skibsnavn er gengivet forkert. – I princippet kan det naturligvis være lige meget, om russiske krigsfanger er i færd med at tilså en mark, eller de er ved at lægge kartofler, men det kræver ikke speciel landøkonomisk indsigt at konstatere, at det er det sidste, de er optaget af (p. 72), men Blüdnikow siger, at de »sår en mark«. Principielt vigtigt er det derimod, om billedet på side 97 er opfattet rigtigt. I sin bog Indvandrerne Danmarkshistorie har Bent Østergaard det samme billede. Man ser nogle radmagre mænd sammen med Røde Kors folk. Østergaard siger: russiske krigsfanger, Løgumkloster 1915, mens Blüdnikow siger Ribe og lader forstå, at tiden er 1918 eller 1919, og det gør jo al verden til forskel! Begge

angiver iøvrigt, at billedet tilhører Sønderborg Slot, hvilket ikke er korrekt. Originalen beror i Åbenrå. I flere andre tilfælde er billedteksten mildt sagt lemfældig. På et billede (p. 98) kan forfatteren foruden fanger med madskåle også se tyske vagtposter. Dem kan jeg med min bedste vilje ikke få øje på. Helt utroværdig virker teksten til et billede, som angives at være fra Assens (p. 121). Ud for hotel Phønix ser man nogle elegant klædte herrer, som Blüdnikow betegner som russiske krigsfanger. Her havde lidt almen billedanalyse med tilhørende forklaring været på sin plads.

Bogen udgives med støtte fra flere fonde, og forfatteren har haft adgang til vældige arkivmængder i Rigsarkivet, i udenrigsministeriets

arkiv og i Røde Kors' arkiv, og han har skelet til pressens behandling af emnet. At emnet er stort og vigtigt, er oplagt. Erik Scavenius nævnte overhovedet ikke denne side af sit ansvarsområde, da han i 1927 skrev om sin politik. Det har denne pragmatiske politiker sikkert haft sine grunde til, men man må nok spørge sig, hvorfor Viggo Sjøkvist ikke kommer ind på emnet i sin Scavenius biografi. Hermod Lannung og Carl Krebs har i selvbiografiske værker fortalt levende, men stærkt personligt om deres deltagelse i hjælpearbejdet i Rusland. Med Bent Blüdnikows bog er emnet kommet under videnskabelig behandling, selvom resultatet har karakter af et »forstudium«.